

PASTORAAT

ÜHE BALTISAKSA SUGUVÕSA LUGU

CORD ASCHENBRENNER

Tõlkinud Hanna Miller

Originaali tiitel:

Cord Aschenbrenner

Das Evangelische Pfarrhaus

300 Jahre Glaube, Geist und Macht: Eine Familiengeschichte

Siedler

Illustratsioonid:

Lk 121 Wikimedia commons.

Kõik ülejäänud fotod: Hoerschelmannide perekonnaarhiiv või muud erakogud.

Kaanel: Pühalepa pastoraat. SA Hiiumaa Muuseumid, HKM F p 851:15 F3716.

Toimetanud Ivika Arumäe

Keeletoimetanud Piret Pihlak

Kujundanud Kaspar Ehlvest

Küljendanud Erje Hakman

© 2015 Siedler Verlag, München, Verlagsgruppe Random House GmbH

© Tõlge eesti keelde Hanna Miller ja kirjastus Argo, 2017

Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-607-31-0

Trükitud trükikojas Print Best

„Kõik, mis on päriselt aset leidnud – ükskõik kas üheainsa päeva või kolme tuhande aasta jooksul –, jääb alatiseks lõpuni teadmata ja tundmata. Mis ajalukku läheb, selle määravad ajalookirjutajad, tõmmates sellest sasipuntrast välja üheainsa niidi, millest nad koovad intellektuaalse romaani. See, millest nad jutustavad, võib olla tõsi, kuid kogu tõde ei ole see kunagi.“

SEBASTIAN HAFFNER

SISUKORD

Eessõna.....	9
Hoerschelmannid ja nende lugu.....	12
Sisserändaja Tüüringist.....	20
Martin Luther ehk ideaalne perekond.....	34
Sakslased Eestimaa provintsis.....	40
Kasvatus pastoraadis.....	44
Elu kulgeb omasoodu.....	52
Tõsine elu.....	58
Koguduse „päris- ja lisaliikmed“.....	65
Hernhuutlased ja Hoerschelmannid.....	69
Hoerschelmannist saab Toomkiriku jutlustaja.....	75
Pastoriproua.....	82
Järgmine põlvkond.....	89
Kantslist kateedrisse.....	100
Teised maad, teised probleemid.....	114
Rasked õpiaastad.....	118
Amet.....	127
Sõjast sõjani.....	141
Pastorikandidaadina praost Thomsoni juures.....	146
Nõmme.....	156
Saksa mõjud.....	164
Warthegaus.....	176
Kirikuõpetajana sõjas.....	184
Põgenemine läände.....	195
Laagriäeg.....	200
Uus algus läänes.....	207
Tagasi pastoraati.....	215
Kaheksas põlvkond.....	224

LISA

Tänu	233
Allikad ja kirjandus.....	235
Isikunimede register.....	241
Selgituseks suguvõsa tabeli juurde.....	246

EESSÕNA

Pastoraadid on mulle südamelähedased paigad. Minu vanavanemate kodu oli kirikla, viimati asus seal ühe Lüneburgi nõmme linnakese superintendendi¹ ametikorter. Rohkete külaliste hääled ja sammud, uksekella sage helisemine, lähedal asuva kiriku kella kõla, „Võta nüüd Issandat, vägevat Kuningat kiita“, mida lauldi vanaisa igal sünnipäeval, kui tema koguduse pasunakoor maja ees esines, peaaegu lakkamatu pottide ja pannide kolin köögis. Lühidalt: ühe avatud kodanliku maja häälte virvarr – see kõik on mul alles kõrvus ja mälestus sellest kerkib nüüdki veel elavana esile, kui pastoraatidest juttu tuleb. Veel meenub sõbralikult kannatlik vanaema, kes jäi rahulikuks ka kõige suurema külaliste ja kohustuste laviiniga silmitsi seistes ning oli alati valmis ära kuulama nii mu õdesid-vendi kui ka mind ja igauht, kel midagi vaja oli. Samuti on mul meeles preisilikult kohusetundlik vanaisa, kes oli alati oma koguduse jaoks olemas. Tema tolerantsus – ja see, et ta ka usuküsimustes ei avaldanud perekonnale mingit survet –, oli igas mõttes märkimisväärne. Laias laastus tohtis igauks omal viisil õndsaks saada, ainult et evangeelne pidi see teekond võimaluse korral olema. Märkimisväärne tundub mulle täna ka vanaisa rahulikkus – ta kuulus veel kirikuõpetajate sellesse põlvkonda, kus õpetajate abikaasad võtsid kõik argimured enda kanda, nii et ilma nendeta poleks elu saanud üldse kulgeda. Koos neile toeks olnud pastoriprouadega võisid vanaisa ja tema ametivennad astuda väga rahulikult vastu kogu inimkonnale, eelkõige oma kogudusele, kuid ka oma ülemustele: ülemkirikunõunikele ja piiskoppidele.

Vanavanematel kiriklas külas olles ja hiljemgi, kui nad olid pensionile jäänud (rangelt võttes oli pensionil ju vaid vanaisa, aga kõik ütlesid, et „pastorid“ on pensionile jäänud) ning elasid oma majas, mis oli endistviisi suur ja – nagu mulle tundus – alati rahvast täis, kogesin turvatunnet, mis kasvas välja selle elanike suuremeelsusest, sõbralikkusest ja inimlikkusest. Sellest ajast saadik seostub mul kiriklatega just niisugune tunne.

Tänaseni on pastoraat maailma silmis midagi erilist, vähemalt on see teistsugune kui teised kodud. Kas selle elanikud näevad seda samamoodi? Ma ei mäleta, et meie perekond oleks end kuidagi eriliseks pidanud – seda ei olnud märgata ei mu ema ega tema vanemate ega ka vanaisa venna juures, kes oli samuti kirikuõpetaja. Kui see tunne oligi olemas, siis sellest ei räägitud. Veidi võis meid teistest peredest eristada jumalateenistustel käimine, söögipalvete lugemine,

¹ Kirikuringkonna ülemvaimulik protestantidel. (Kõik joonealused märkused on tõlkija märkused, kui ei ole viidatud teisiti.)

vennastekoguduse (hernhuutlaste) juhtlause vanaisa kirjutuslaual ja rohked kirikulaulud, mida vanavanemad teadsid peast sama hästi kui kirikuaasta pühapäevade ladinakeelseid nimetusi. Kirikud olid ka lastelastele väga tuttavad paigad ja me liikusime neis kartuseta. Kõik see oli iseenesestmõistetav.

Igatahes ei tehtud vanaisa ametist perekonnas mingit numbrit, välja arvatud see, et pühapäeva hommikul tekkis rahunus, mis ei jäänud väikesele tütrepojale märkamata. Asi tipnes sellega, et vanaema ulatas abikaasale, kes, talaar seljas, juba esikus seisis, „liturgilise muna“: klaasi valatud ja lahti klopitud toore muna, mille härra pastor kiirelt alla neelas, et tulla paremini toime väljakutsetega, mida jumalateenistus ta häälepaeltele esitas. See oli minule siiski midagi erilist. Juba päris väikese poisina jäi mulle mulje, et kuigi vanaisa – „härra superndent“ – käitus väga heatahtlikult, oli ta siiski auväärt isik, kelleks teda paistsid pidavat ka maja paljud külalised. Tema poole pöörduti austavalt ning vanaisa tõmbus siis ühe või teise külalisega oma ametiruumi, mille kirjutuslaua kohal oli krutsifiks, kus oli soe ja hubane ning lõhnas sigarite ja ehk ka paljude seinäärseid riieleid täitvate raamatute järele. Maailm ja maja hääled jäid väljapoole. Sellist tuba ei olnud kusagil mujal.

Hiljem õppisin tundma teisi kiriklaid koos nende suurte ametikorteritega, mis võisid olla küll kasinalt sisustatud, kuid ei mõjunud kunagi kõledalt. Enamasti olid need üksnes hädapäraselt koristatud ja ka möbleeritud olid need nii, et see oli kaugel igasugusest stiilitaotlusest. Peaaegu alati oli neis palju raamatuid ja palju lapsi. Vahel olid niisugused elamised sisustatud silmatorkavalt kodanlikult vana mööbli, vaipade ja õlimaalidega – sellisel puhul oli pastor võtnud naiseks mitte pastoritütred, vaid ehk arsti, kaupmehe või arhitekti tütre.

Pastoreid – vahetevahel ka pastoriprouasid – ja nende perekondi jätkus kõikjale, vähemalt lapsena tundus mulle nii. See tuli osalt sellest, et me elasime mõne aasta Alam-Saksimaal Loccumis külas, mis oli tuntud oma kloostri ja Evangeelse Akadeemia poolest. Seal olid, nii me vähemalt lastena arvasime, kõik peale talupoegade õpetajad, professorid ja pastoriid. See, et kirikuõpetaja ametit võib teatud mõttes pärandada – ja pealegi põlvest põlve –, sai mulle hiljem selgeks ühest vanast baltisaksa pastoriperest pärit koolikaaslase suguvõsa näitel.

Sellise taustaga ajakirjanikule polnud kindlasti võõras mõte kirjutada artikkel kirikuõpetajate dünastiast, et rääkida selle näitel evangeelse pastoraadi ajaloost, aga ka müüdist. Artikkel ilmus 2011. aasta septembris ajalehes *Süddeutsche Zeitung* ning rääkis Baltikumist pärit Hoerschelmannide suguvõsast. Ajalehe ühel küljel jõuab aga ainult riivamisi puudutada kõike seda erilist, mis moodustab pastoraadi vaimsuse, kui selline nähtus on üldse olemas ja kui see kiriklat teistest kodanlikest majadest eristab.

Ka Hoerschelmannide läbinisti ebatavalist perekonnalugu selle tänaseni ulatava teoloogiatraditsiooniga sai artiklis käsitleda vaid äärmiselt napilt. Nii langetasin

ma otsuse tegeleda põhjalikumalt suguvõsaga, kelle elu keskpunktiks oli pastoraat kolmsada aastat.

Ajad, mil evangeelset pastoraati austati ja ülistati kui saksa kultuuri ja vaimu vundamenti, on ammu möödas. Jäänud on pastoraadi kui institutsiooni tähtsus ning arvestatav mõju saksa aja- ja vaimuloole. Need mõlemad, nagu ka aegade hämarusse vajunud baltisakslaste ajalugu, mängivad selles raamatus teatud rolli. Ja kuna kõike, mis kuulub kirikla ajaloo juurde, ei saa kirjeldada ühe perekonna näitel, tulevad jutuks ka teised pastoripered. On ka üldisemat laadi peatükke, mis ulatuvad Hoerschelmannide loost kaugemale, näiteks need, mis räägivad kasvatuses kirikuõpetajate peredes või oletatavast pastoraatide rajajast Martin Lutherist.

See raamat ei ole teadustöö evangeelsest pastoraadist, ka ei kujuta see endast Hoerschelmannide suguvõsa süstemaatilist genealoogiat. Kuna Hoerschelmannide lugu kulgeb eelkõige ajas, mil sõnaõigus Eestimaal oli sakslaste käes, kasutatakse valdavalt saksakeelseid kohanimesid.² Kui aga tegu on aastatega 1918 kuni 1940, see tähendab Eesti iseseisvuse ajaga, kasutatakse kontekstile vastavaid nimesid.

Cord Aschenbrenner
Hamburg, märts 2015

² Tõlkes on kõik Eesti kohanimed esitatud eesti keeles.